

8. Устав о промышленном труде. Свод законов. Т. XI. Ч. 2. Петроград : издание юридического книжного склада «Право», 1915.

Мельничук О. А.,
*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського,*
Сердюк В. А.,
*аспірант кафедри всесвітньої історії
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УСРР У 1920-Х РР.

Загострення соціальних проблем в умовах становлення ринкової економіки в Україні засвідчує необхідність створення адекватної моделі соціального захисту непрацездатних як одного із основних показників рівня розвитку країни та суспільного добробуту населення. Як підтверджує міжнародний досвід, найкращим зразком соціально-орієнтованої моделі виступає солідарна самозабезпечувальна система державного обов'язкового соціального страхування, яка спроможна забезпечити ефективний соціальний захист.

В історичній ретроспективі загальнообов'язкове державне пенсійне страхування як організаційно-правова форма соціального захисту непрацездатних в Україні на законодавчому рівні вперше було запроваджено в період нової економічної політики. В резолюції VI конференції КП(б)У (9-13 грудня 1921 р.) на доповідь В. Чубаря «Промисловість в умовах нової економічної політики» з цього приводу зазначалося: «...зміна умов праці, пов'язаних з її інтенсивністю, збільшення кількості нещасних випадків та захворюваності нагально диктують необхідність запровадження страхування робітників від нещасних випадків, хвороб і т.п.» [1, арк.25].

Важливим кроком у вирішенні означеного питання був декрет РНК УСРР від 10 грудня 1921 р. «Про соціальне страхування робітників і службовців», запроваджений у вигляді особливого «Положення про соціальне забезпечення трудящих та їх сімей на випадок тимчасової і постійної втрати працездатності, який започаткував основні принципи радянського пенсійного страхування. Пункти 16-21 вказаного положення стосувалися забезпечення інвалідів праці, яким передбачалася виплата пенсії, незалежно від причин виникнення інвалідності. Розміри такої пенсії визначалися ступенем інвалідності (відсотком втрати працездатності) і планувалися в обсягах від 1/4 до повного середнього заробітку [2, ст.59].

Законом передбачалася також виплата пенсій з втрати годувальника у разі смерті чоловіка, непрацездатності дружини чи наявності у неї дитини до 12 років. Право на пенсію визнавалося за непрацездатними чи малолітніми членами сім'ї та родичами по прямій лінії [2, ст.59]. Слід наголосити, що пенсійне забезпечення в порядку соціального страхування, за декретом, передбачалося лише для інвалідів із числа робітників та службовців, інші категорії населення обслуговувалися за системою соціального забезпечення. Звісно на виплату пенсій не могли розраховувати селяни.

Страхування інвалідності, як і безробіття, пропонувалося запроваджувати в першу чергу, тому внески на ці види страхування нараховувалися для підприємств вже з 1 січня 1922 р. Щоправда, за рахунок коштів соцстраху на початковому етапі пропонувалося забезпечувати лише осіб, що стали інвалідами чи втратили годувальника у 1922 р. [3, арк.27,32]. За роз'ясненнями НКСЗ УСРР із цієї категорії виключали осіб, що служили раніше в жандармських чи поліцейських управліннях і розглядалися як «нетрудовий елемент» [3, арк.36]. Зважаючи на важке матеріальне становище дитячих будинків Наркомату освіти і охорони материнства, Головсоцстрах УСРР своїм обіжником від 5 червня 1923 р. надав право страховим касам, за наявності вільних коштів по фонду «Б» (інвалідність), фінансувати ці установи. Кошти, в основному, використовувалися

для покращення харчування дітей та додаткового постачання їх одягом, білизною, взуттям [4, арк.159].

При запровадженні в життя основ пенсійного страхування найважливішим було визначення фінансових джерел на виплату пенсій в нових економічних умовах. Не менша проблема виникла з питанням експертизи та контролю при втраті працездатності. Народний комісаріат соціального забезпечення (НКСЗ) УСРР вимагав повернення йому функцій визначення ступеня втрати працездатності, які на початку 1921 року були передані Народному комісаріату охорони здоров'я (НКОЗ). Свої вимоги соцзабез обґрунтовував неможливістю здійснення контролю за обсягом пенсійного забезпечення, залежно від фінансових можливостей соцстраху. Крім того, в нових економічних умовах НКСЗ розглядав кожного пенсіонера не тільки з точки зору призначення йому того чи іншого державного забезпечення, але й можливостей щодо використання його неповної праці.

За радянським законодавством, під інвалідністю розуміли тривалу, стійку, більш-менш постійну втрату працездатності. Питання про настання інвалідності, її характер, ступінь втрати працездатності вирішувалося лікарською експертизою. Зважаючи на це, положення законодавства не регламентувало норму про час настання інвалідності, надаючи право страховій практиці в кожному окремому випадку встановлювати момент припинення тимчасової непрацездатності та настання інвалідності. Більшість західноєвропейських країн того часу по-іншому підходили до вирішення цього питання, вказуючи в законі конкретний термін (як правило через 26 тижнів хвороби), з настанням якого припинялася виплата допомог із тимчасової непрацездатності і розпочинався період забезпечення пенсіями з інвалідності.

Відповідно до КЗпП УСРР 1922 р., правом на отримання пенсій з інвалідності користувалися робітники та службовці, що працювали за наймом та втратили працездатність під час роботи або протягом одного року з дня її припинення чи в період отримання допомоги із безробіття. При цьому для отримання пенсії з інвалідності через старість застраховані мали відпрацювати за

наймом на різних підприємствах та установах не менше 8 років. Фактично вимога необхідного стажу роботи у наймах була викликана прагненням виключити з кола застрахованих осіб, інвалідність яких була не пов'язана із професійною роботою та представників соціальних верств, визнаних ворожими до нового режиму. Практичні незручності змушували страхових працівників висловлюватися за відміну такого стажу, оскільки його не існувало і для інших інвалідів праці [5, с.22].

Інший вид пенсій – з втрати годувальника – призначався для членів сімей, що не мали достатніх засобів для існування та були на утриманні застрахованих. В якості утриманців виступали неповнолітні діти, брати і сестри до досягнення ними 16 років; непрацездатні батьки та інший із подружжя; працездатні члени сім'ї, які мали дітей до 8-річного віку [6, ст.189]. При поміщенні інвалідів праці, що мали право на пенсію до інвалідних установ, члени їх сімей, що знаходилися на утриманні, теж забезпечувалися як сім'ї, що втратили годувальника [5, с.39]. За обіжником НКСЗ УСРР від 30 листопада 1922 р., пенсій позбавлялися члени сімей: осіб самостійної праці; осіб, що взяли на себе виконання зобов'язань комерційного та виробничого характеру; осіб, що відбували покарання у виправних установах, концентраційних таборах та інших місцях ув'язнення; служителів культів. Виплата пенсій припинялася, якщо було відомо, що сім'я має будь-який промисел, прибуткове господарство із застосуванням найманої праці [5, с.40].

Страховання на випадок інвалідності та втрати годувальника того часу знало дві основні форми забезпечення: грошове (пенсії) та натуральне (утримання в спеціальних інвалідних установах). У практиці страхових організацій України поєднувалися обидві форми. Однак, якщо в період здійснення страхування органами НКСЗ УСРР (до лютого 1923 р.) на першому місці було натуральне забезпечення, то після переходу у відання НКП більшість інвалідів забезпечувалися грошовими пенсіями.

Розмір пенсійного забезпечення інвалідів напряму залежав від ступеня втрати працездатності. В період соціального забезпечення обсяг втрати

працездатності виражався у відсотках. Така система давала більш точні розрахунки при яскраво виражених зовнішніх ознаках інвалідності, однак зовсім не підходила при складних захворюваннях внутрішніх органів чи комплексних хворобах. Тому при переході до соціального страхування радянське законодавство, на відміну від прийнятої у капіталістичних державах відсоткової системи визначення розміру непрацездатності, встановлювало групи інвалідності описовим шляхом, через віднесення їх до певних груп, залежно від збереження ними загальної професійної та спеціальної працездатності. Така класифікація називалася «раціональною», до неї пристосовувалася і виплата пенсій. В основу нової системи оцінки ступеня втрати працездатності покладался висновок експертної комісії.

Відповідно до інструкції НКСЗ УСРР від 1 листопада 1922 р., всі інваліди, залежно від ступеня втрати працездатності, їх попередньої професії та характеру посиленої для них роботи, поділялися на 6 груп. При цьому представники перших трьох груп були непридатними до регулярної професійної праці, інші, через інвалідність, змушені були перейти на іншу менш кваліфіковану роботу або виконувати її з меншою продуктивністю праці [5, с.105].

Як бачимо, вказаний розподіл був занадто умовним, через що було важко інколи простежити різницю між групами інвалідності. А тому належність інваліда до тієї чи іншої групи залежала від рішення експертної комісії, тобто від практичної діяльності органів соціального страхування.

На відміну від інших форм соціального страхування, КЗпП УСРР (ст. 188) не встановлював норм страхового забезпечення з інвалідності. Їх розміри визначалися практикою органів соціального страхування. Так, обіжником ГУСС УСРР від 30 березня 1923 р. передбачалися наступні норми пенсій з інвалідності через загальне захворювання: для інвалідів I групи – у розмірі $\frac{2}{3}$ середнього заробітку для даної місцевості; для інвалідів II групи – $\frac{4}{9}$ середнього заробітку; для інвалідів III групи – $\frac{1}{3}$ середнього заробітку. Дещо вищими були розміри пенсій з інвалідності через трудове каліцтво та професійне захворювання. Інваліди I групи отримували пенсію у розмірі середнього заробітку для даної

місцевості; інваліди II групи – 2/3 середнього заробітку; інваліди III групи – у розмірі половини середнього заробітку [5, с.25].

Визначаючи обсяг пенсійного забезпечення, влада в першу чергу дбала про встановлення переваг при визначенні розміру пенсій для промислових робітників. Для цього постановою НКП СРСР від 16 жовтня 1926 р. усю територію СРСР за розмірами пенсійного забезпечення було поділено на 5 тарифних смуг. Більшість території України, окрім східних промислових округів, потрапили до 5-ї найнижчої тарифної смуги із мінімально встановленим розміром пенсії – 7 крб. [10, арк.174]. Із січня 1928 р. НК РСІ СРСР надав право союзним республікам самостійно розподілити округи за тарифними смугами для призначення пенсій по соцстраху [8].

Страховим законодавством визначалася тривалість пенсійного забезпечення. Так, пенсії з інвалідності та у разі втрати годувальника призначалися з дня подачі заяви до моменту смерті, відновлення працездатності чи досягнення утриманцем 16-річного віку. Для осіб, зайнятих у догляді за дітьми, виплата пенсій припинялася при досягненні останніми 8-річного віку. Для отримання пенсії застраховані були зобов'язані протягом двохрічного терміну після припинення роботи за наймом, настання смерті чи оголошення рішення суду про визнання особи безвісти відсутньою, подати письмову заяву в губернське управління соціального страхування або ж у комітет страхової каси за місцем постійного проживання. При подачі заяви застрахований надавав документи, що підтверджували наявність страхового стажу, ознак стійкої втрати працездатності та відсутність додаткових прибутків. Особи, що втратили працездатність через трудове каліцтво, надавали акт про нещасний випадок. У разі втрати годувальника заявник надавав посвідчення про склад сім'ї та підтвердження перебування на утриманні [5, с.43].

Виплата пенсій застрахованим здійснювалася із страхового фонду «Б». Фонд формувався за рахунок страхових внесків, сплачуваних роботодавцями у відсотках до фонду заробітної плати. Ставки страхових тарифів залежали від розрядів шкідливості та небезпечності підприємств. Вперше порозрядні ставки

були визначені постановою РНК УСРР від 27 січня 1922 р.: для підприємств, установ і господарств віднесених до I-го розряду – 7%; до II-го – 8%; III-го – 9%; IV-го – 10%. Народному комісаріату соціального забезпечення надавалося право зменшувати чи збільшувати розміри внесків для окремих підприємств, але не більше ніж на 25% [9, с.1].

Запровадження нового виду пенсійного страхування – за віком – вперше передбачалося постановою СРСС при НКП СРСР від 5 січня 1928 р. "Про надання пенсійного забезпечення пристарілим робітникам підприємств текстильної промисловості" для однієї з груп промислових робітників-текстильників. Це був перший нормативний акт в СРСР, у якому забезпечення за віком розглядалося не як різновид пенсії у зв'язку з інвалідністю, а як самостійний вид пенсійного страхування. Право на пенсію вже не залежало від втрати працездатності, що обов'язково засвідчувалося медичним висновком, а зумовлювалося двома моментами: досягненням певного віку та наявністю відповідного стажу. Пенсійний вік встановлювався: для чоловіків 60 років, а для жінок — 55 років. Для чоловіків і жінок визначався єдиний загальний трудовий стаж — 25 років і спеціальний — не менше одного року безпосередньо перед зверненням щодо пенсії. Розмір пенсії встановлювався на рівні пенсійного забезпечення інвалідів II групи, що втратили працездатність внаслідок загального захворювання, а саме для 1928 р. це склало $\frac{2}{3}$ від повної пенсії, яка, в свою чергу, становила $\frac{2}{3}$ від середнього заробітку. Необхідною умовою для виплати пенсії було припинення роботи на підприємстві текстильної промисловості [10, с.28].

Постановою ЦВК та РНК СРСР від 27 липня 1927 р. були затверджені «Правила про пенсіонування героїв праці». Документ передбачав виплату страхових пенсій у розмірі $\frac{3}{4}$ повного заробітку, незалежно від стану працездатності та майнового становища для осіб, що мали спеціальні заслуги в галузі виробництва, наукової діяльності, державної або громадської служби і відпрацювали за наймом не менше 35 років. При меншому стажі обов'язковою умовою для призначення пенсії була наявність I-III груп інвалідності. У випадку продовження роботи за наймом працівник отримував половину зазначеної пенсії.

Пенсія вказаних розмірів виплачувалася і членам сім'ї у разі смерті чи безвісної відсутності годувальника. Герої праці звільнялися від оподаткування державним прибутковим податком, якщо дохід не перевищував 600 крб. в рік. При оподаткуванні вказаних осіб надавалася знижка у розмірі 20% [11, ст.456].

Отже, радянське пенсійне страхування як окремий інститут забезпечення робітників та службовців у разі постійної втрати працездатності остаточно набуває функціональних ознак в період НЕПу. Основну масу забезпечуваних, відповідно до чинного законодавства, становили інваліди праці та сім'ї, що втратили годувальника. Причинами непрацездатності, здебільш, були загальні захворювання, однак із відродженням промисловості та розширенням залучення робітників до роботи на промислових підприємствах суттєво зростає частка пенсіонерів через виробничий травматизм та професійні захворювання. Лише з другої половини 1920-х рр. запроваджується пенсійне страхування старості та за вислугу років, проте воно стосувалося обмеженого контингенту застрахованих. Протягом вказаного періоду на систему соціального страхування радянським законодавством покладалося також виконання невластивих функцій із виплати основної частини персональних пенсій, пенсій за вислугу років та забезпечення пенсіями героїв праці.

Список використаних джерел:

1. ЦДАГО України, ф. 1, оп.1, спр.61, 73 арк.
2. СУ УССР. 1922. №4.
3. ЦДАВО України, ф.2851, оп.1, спр.1, 205 арк.
5. ЦДАВО України, ф.2851, оп.1, спр.35, 189 арк.
6. Сборник постановлений и распоряжений по социальному страхованию. Харьков: Уполнаркомтруд РСФСР при СНК УССР, 1923. 332 с.
7. Кодекс законов о труде 1922 г. Харьков: б.в., 1923. 46 с.
8. ЦДАВО України, ф.2851, оп.1, спр.757, 134 арк.
9. ЦДАВО України, ф.2851, оп.1, спр.922, 206 арк.

10. Вісті. 1922. 11 лютого.
11. Вопросы страхования. 1928. №3.
12. СЗ СССР. 1927. №45.

Мельничук О. С.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЗАСТОСУВАННЯ КЛАСИЧНИХ ТА НЕКЛАСИЧНИХ ПРИНЦИПІВ У ВТІЛЕННІ ДОКТРИНИ ПРАВ ЛЮДИНИ

У юриспруденції виділяють такі методологічні парадигми як класична та некласична. До некласичної відносять модерн та посмодерн. Або, іншими словами, можна розглядати три парадигми: класичну, некласичну та постнекласичну. Слід окреслити їх відмінність у використанні певних принципів пізнання.

Особливостями класичної парадигми у юриспруденції є те, що право сприймається як об'єктивна реальність, як частина світу, що оточує людину в повсякденному житті. У змісті права завжди домінує раціональний елемент та право є втіленням розуму та логіки. Воно слугує останньою інстанцією у вирішенні соціальних протиріч та у ньому можлива об'єктивна істина. Для класичної парадигми специфічним та визначальним є використання таких принципів як: об'єктивність, раціональність, історизм, монізм, детермінізм тощо.

Некласична парадигма методології юриспруденції виникла за рахунок неспроможності класичних принципів охопити цілий спектр правових явищ. Її особливостями є те, що право сприймається як складова людської свідомості та критерій самооцінки й самообмеження. Право іманентно властиве людині, а тому його реальність, передусім, суб'єктивна, а не об'єктивна; воно є відносною, а не абсолютною категорією. Розвиток права є плюралістичним цивілізаційним процесом та права людини є вершиною юриспруденції. Серед принципів